

ПЕРАСЯЛЕННЕ НАСЕЛЬНІЦТВА ПРЫ ДЭМАРКАЦЫІ БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКАГА ЎЧАСТКУ САВЕЦКА-ПОЛЬСКОЙ ГРАНІЦЫ. 1946-1948 гг.

А.Ф. Вялікі
БДПУ (Мінск)

Дэмаркацыя беларуска-польскага ўчастку савецка-польскай граніцы, адбываўшаяся ў 1946-1948 гг. абумовіла неабходнасць перасяленне насельніцтва, паколькі граніца праходзіла па шматлікіх населеных пунктах падзяляючы іх папалам - частка заставалася на савецкім баку, другая - на польскім, што наўпрост закранала лёсы тысяч людзей. Звернем увагу, а што перамовы, якія тычыліся перасялення, праводзіліся ў Маскве паміж прадстаўнікамі польскага і савецкага бакоў. На іх не запрашаліся прадстаўнікі беларускага боку, г.зн. беларусам адводзілася роля тэхнічных выканаўцаў рашэнняў, якія прымаўся ў Маскве. Польскі бок 29 кастрычніка 1946 г. унес праект пагаднення аб перасяленні, ў які праданаеў савецкаму заключыць дадатковы пратакол да савецка-польскага пагаднення ад 6 ліпеня 1945 г., які б з'явіўся нарматыўна-прававой асновай перасялення [5, к.154]. Аднак з-за таго, што дэмаркацыя граніцы зацягнулася да пачатку 1948 г., бакі канчаткова дамовіліся правесці яе ў маі 1948 г. Адзначым, што польскі і савецкі бакі на перамовах у Маскве неаднаразова ўзгаднілі розныя пытанні звязаныя з ажыццяўленнем гэтага працэса. Так, у выніку дыскусій былі ўнесены істотныя змяненні ў праект, які прапаноўвалі палякі. Так, бакі прыйшлі да згоды, што перасяленне будзе ажыццяўляцца на аснове беларуска-польскага Пагаднення аб перасяленні ад 9 верасня 1944 г., заключанага паміж БССР і Польскім Камітэтам Нацыянальнага Вызвалення (ПКНВ), а не на аснове савецка-польскага Пагаднення ад 6 ліпеня 1945 г. Гэта быў абгрунтаваны падыход, бо беларуска-польскае пагадненне ад 9 верасня 1944 г., улічвала мясцовыя асаблівасці. Бакі пагадзіліся, асабліва ў эканамічнай частцы, зрабіць значныя крокі на сустрэчу людзям. Так, рухомая маёмасць, а таксама сельскагаспадарчая прадукцыя перасяленцаў не належыла ацэнцы і вопісу і яе ўсю дазвалялася забіраць з сабой [2, арк.10]. Пабудовы рознага прызначэння (гаспадарчага, жыллёвага і г.д.) перадаваліся па спецыяльнаму акту. Таксама было пранята рашэнне, што кожны бок стварае свае прадстаўніцтвы ў колькасці 9 чалавек [2, арк.10].

Як адзначалася вышэй, выкананне савецка-польскага пагаднення аб перасяленні насельніцтва лажыўся на беларускі бок. 17 красавіка 1948 г. СМ БССР прыняў пастанову "Аб парадку адсялення савецкіх грамадзян беларускай нацыянальнасці і перасяленні грамадзян польскай нацыянальнасці ў сувязі з дэмаркацыяй дзяржаўнай граніцы паміж СССР і Польшчай", у якой дэталёва было "прапісана" як, на якой аснове, у якіх тэрміны яно будзе ажыццяўляцца. Беларускі бок прызначыў упаўнаважаных па перасяленню. Беларускае прадстаўніцтва ўзначаліў начальнік перасяленчага упраўлення пры СМ БССР І Баркоў а ўпаўнаважанымі былі прызначаны А. Зайцаў, І. Жураў, М. Авеціян, Х. Якубовіч, П. Свірыд, М. Чарноў, М. Кіштымаў і М. Крыштафовіч. Прадстаўніцтва беларускіх упаўнаважаных знаходзілася ў п. Бераставіца [2, арк 3-4]. Пастанова абавязвала ўпаўнаважаных, а таксама Гродзенскі і Брэсцкі аблвыканкамы распачаць перасяленне з 18 красавіка і скончыць яго 25 мая 1948 г.

Адзначым, што кіраўніцтва рэспублікі ўзяло на сябе ўсе выдаткі, звязаныя з перасяленнем. Так, лаводле пастановы СМ БССР ад 24 сакавіка 1948 г. "Аб мерапрыемствах, звязаных з заканчэннем работ па дэмаркацыі дзяржаўнай граніцы паміж СССР і Польшчай", п.2. прадугледжвалася, што ўсім адсяляемым гаспадаркам з рэспубліканскага бюджэта выдаткоўвалася аднаразовая дапамога ў памеры 5 тыс. р. Тыя перасяленцы, кармільцы якіх загінулі на фронце, у партызанскіх атрадах, інваліды вызваліліся ад дзяржаўных падаткаў на працягу 2-х гадоў, а маламоцныя гаспадаркі - на працягу аднаго года. П.3 вызначаў, што ўсім перасяленцам выдавалася ссуда ў памеры 10 тыс. р. на будаўніцтва жылых і гаспадарчых пабудоў, якая пагашалася на працягу 10-ці гадоў [1, арк.1-2]. За кошт перасяленцаў у Польшчу ім выдзяляліся зямельныя надзелы да 15 га. і дамы [4, С.48].

Перасяленне, як гэта і было вызначана, распачалося ў запланаваны тэрмін. 18 красавіка беларускія і польскія ўпаўнаважаныя сустрэліся ў Бераставіцы і дамовіліся пачаць перасяленне з 20 красавіка [2, арк.122]. Вось што паведамляў І. Баркоў 20 красавіка ў СМ БССР: "За 20 красавіка 1948 г сумеснай працы на ўчастку №15 падрыхтаваны да перадачы Польшчы жыхары населеных пунктаў [...] Новыя Багатыры - 25 гаспадарак, 111 душ, Старыя Багатыры - 45 гаспадарак, 205 душ, Валкушы - 27 гаспадарак, 123 душы. Адселена ў глыб нашай тэрыторыі [э] в. Новыя Багатыры адна гаспадарка, 1

чалавек польскай нацыянальнасці, [3] в. Старыя Багатыры 2 гаспадаркі, 2 чалавекі рускай нацыянальнасці. Маёмасць адсяляемых перадаана польскім прадстаўнікам [...] Работа працякае нармальна, эксцэсаў няма” [2, арк.94].

3 цягам часу пачаліся “эксцэсы”, аб якіх узгадваў з самага пачатку перасялення І.Баркоў Аб гэтым сведчыць яго дакладная запіска, накіраваная П.Панамарэнку аб выніках перасялення. Ён, у прыватнасці, падкрэсліваў як праходзіла перасяленне напрыканцы мая 1948 г. : “Па Бераставіцкаму раёну з 511 аформленых на адсяленне гаспадарак па стану на 14 гадзін 25 мая было адселена 225 гаспадарак. Аднак у 14 гадзін 25 мая, калі паўстала пытанне аб тым, што рабіць з вёскамі Хамянтоўцы, Ярылуўка, Баброўнікі і Габяты, каторыя катэгарычна адмовіліся адсяляцца ў БССР. 3 СМ БССР была дадзена ўстаноўка, што тыя вёскі, якія не жадаюць адсяляцца, пакінуць на месцы, а граніцу закрыць. Бераставіцкі райвыканкам і пагранвойскі гэтую ўстаноўку растлумачылі па іншаму - абвесцілі, што ўсе грамадзянне, якія жадаюць застацца ў Польшчы могуць вярнуцца назад. У выніку гэтага э 225 адселеных гаспадарак, 126 гаспадарак вярнуліся назад. Пагранічныя войскі на гэтым участку прапускарлі людзей без усякіх спісаў і зусім нікаму не перашкаджалі. Пры гэтым, яны прапускарлі людзей на тэрыторыю Польшчы не толькі да 24 гадзін 25 мая, але і пазней - 26, 27 і нават 28 мая. Пад гэты шум на гэтым участку граніцы праніклі ў Польшчу людзі, якія да гэтых населеных пунктаў ніякага дачынення не маюць. Так, напрыклад, настаўніца Ж. Зінаіда Пятроўна з Віцебскай вобласці, якая часова пражывала ў в. Азераны была адселена ў в. Галынка і зноўку перайшла ў в. Азераны, якая адыйшла да Польшчы [2, арк.151].

Разам з тым, частка палякаў таксама катэгарычна адмовілася перасяляцца ў Польшчу І. Баркоў ва ўзгаданай запісцы П. Панамарэнку адзначаў, што “адпаведна пратакола № 28 ад 10 красавіка 1948 г. пасяджэння Змешанай камісіі Саюза ССР і Польшчы мы павінны былі перасяліць грамадзян польскай нацыянальнасці ў Польшчу з прыгранічных раёнаў БССР - 1648 чалавек, а перасялілі 276 сямей, якія налічвалі 1281 чалавек. 367 чалавек мы не дадалі Польшчы. Гэта тлумачыцца тым, што значная частка грамадзян, што пажадалі перасяліцца ў Польшчу і аформленых намі на перасяленне катэгарычна адмовілася пераязджаць у Польшчу. У прыватнасці па Бераставіцкаму раёну адмовілася выязджаць 56 сямей, Гродзенскаму - 8, Сапоцкінскаму - 2, Свіслацкаму – 2” [2, арк.149].

Працэс перасялення праходзіў дастаткова драматычна для многіх людзей, бо многія з іх не хацелі пакідаць свае дамы, палаткі і да апошняга трымаліся за сваю зямлю Вось, напрыклад, як перасялялі вёску Юраўляны: “Калі камісія прыбыла ў гэтую вёску і пачала абмерваць пабудовы і пасевы, то насельніцтва аказвала істотнае супраціўленне. Абражалі членаў камісій, называлі [іх] бандытамі, ламалі вымяральныя прыборы, не казалі сваіх прозвішчаў, не паказвалі сваіх пашпартаў. Нам прыйшлося працаваць толькі па афармленню двое сутак. Улічваючы такое становішча мы рашылі самі адсяліць гэтую вёску. На трэці дзень нашай працы прыбыло 400 фурманак. Усе адмаўляліся браць фурманкі. Тады мы знайшлі нашых людзей. Яны нам падсказалі, што ўсёй справай заварачваюць 4-ы кулацкія гаспадаркі, якія трымаюць у руках усю вёску. пагражаюць, калі хто небудзь паедзе, будзе знішчаны Мы і пачалі з гэтых кулакоў. Пагрузілі іх рэчы. пасадзілі іх на фурманкі і адправілі. Пасля гэтага ўсе сталі грузіцца і да вечара ўся вёска выехала”[2, арк.155]. Гэтае ж самае праходзіла і ў іншых вёсках. Пётр Шуста з Баброўнікаў успамінаў: “Дзесь у палове мая 1948 г. пачалі прысылаць да нас фурманкі і агітатараў. Не пушчалі іх у вёску. Калі ехалі машыны, мы ішлі на мост і стаялі з кіямі, ці ляглі на землю пад машыны [..]”[4. С 49].

Найбольш зацята сапраціўляліся перасяленню жыхары вёсак Баброўнікі, Ламантоўцы, Ярылаўка, Юраўляны Бераставіцкага раёна, якія: [“.. .] аказваюць вялікае сапраціўленне і катэгарычна адмаўляюцца адсяляцца ўглыб БССР. Настроі ў большасці селян адзначаных вёсак антысавецкае” [2, арк.143]. Тым не менш, нягледзячы на ўпартае супраціўленне да канца мая, як гэта і было прадугледжана, перасяленне было скончана.

31 мая 1948 г. у Бераставіцах адбылося паседжанне прадстаўнікоў БССР і Польскай Рэспублікі, на якім было разглежана пытанне: “Падвядзенне вынікаў работы прадстаўнікоў Урадаў БССР і Польскай Рэспублікі”. На ім было падкрэслена, што “[...] а) работа прадстаўнікоў бакоў на працягу ўсяго перыяду працякала ў духу ўзаемаразумення і павагі; б) мясцовыя і адміністрацыйныя ўлады абодвух бакоў аказвалі прадстаўнікам усялякую дапамогу пры выкананні імі заданняў сваіх урадаў па перасяленню і адсяленню грамадзян польскай нацыянальнасці ў Польшчу і грамадзян беларускай нацыянальнасці ў тыл БССР з тэрыторыі, якая адыйшла да Польшчы”[2, арк.9]. На гэтым жа пасяджанні камісія палічыла, што “[...] усе пытанні, якія ўваходзілі ў кампетэнцыю абодвух бакоў

выкананы - Прадстаўнікі рашылі з сённяшняга дня сумесную работу спыніць” [3, арк. 17]. Пратакол з беларускага боку падпісаў І.Баркоў, а з польскага - Э. Снарскі.

Канчатковыя вынікі перасялення ў чэрвені 1948 г. падвёў І. Баркоў у лісце, накіраваным першаму сакратару ЦК КП(б)Б М. Гусараву. Ён паведамляў: “На тэрыторыі, якая адыйшла да Польшчы аформлена і перадаана Польскаму Ураду 37 населеных пунктаў, з агульнай колькасцю грамадзян польскай нацыянальнасці і не адсяліўшыхся грамадзян беларускай нацыянальнасці 1350 гаспадарак, якія налічвалі 6121 чалавек” [1, арк.143]. Да Беларусі адыйшло значна меней - 22 населеныя пункты, у якіх налічвалася 531 гаспадарка, агульнай колькасцю 2379 чалавек [2, арк.143].

Адзначым, што рэчаіснасць аказалася больш суровай для перасяленцаў. У пэўных выпадках атрымалася так, што гаспадары пакінулі добрыя дамы, а замест іх адтрымалі значна горшыя. Так, жыхарка вёскі Юраўляны Г. Сакалоўская з жалем ўспамінала: “У Юраўлянах мая хата бліжэй царквы стаяла, каля яе якраз граніца ішла. Каб мне яе вярнулі! У Юшняўцы (куды яе перасялілі. - А.В.) мне зусім разбітую хату далі. Замяніла ў ёй падлогу, печ” [4, С.51]. Расчараванню людзей садзейнічала і тое, што раённае кіраўніцтва, нягледзячы на пастановы СМ БССР аб рознага кшталту ільготах, прадастаўленні перасяленцам будаўнічых матэрыялаў і г.д., фактычна пакінула іх на волю лёсу. Вось, напрыклад, што напісалі ў ЦК КП(б) усе жыхары в. Токары ў 1951 г. гэта значыць амаль тры гады пасля перасялення: “У сувязі з выпраўленнем граніцы паміж Польшчай і СССР новая гранічная лінія аддзяліла нашу вёску ад Польшчы і прылучыла да СССР. [...] Дык вось у маі 1948 г. сталі мы грамадзянамі Савецкага Саюза. У сувязі з тым, што наша вёска апынулася ў пагранічнай паласе нам прыйшлося перасяляцца. Обяцана было многае: безваротныя суды, бясплатны лесаматэрыял, цвікі, шкло і г.д. Аднак мы нічога не атрымалі, дзякуючы “добраму кіраўніку раёна”. Задаўжаліся ў дзяржбанку на адсяленне і амаль канчаткова разарыліся” [1, С.175].

Перасяленню насельніцтва, звязаным з дэмаркацыяй беларускага ўчастку савецка-польскай граніцы, былі ўласцівы свае асаблівасці. Яно не мела масавага характару, ажыццяўлялася на іншай нарматыўна-прававой базе і толькі ў тых раёнах, і на тых участках мяжы, якія падлягалі дэмаркацыі. Прынцып дабраахвотнасці не заўсёды ўлічваўся і замяняўся прымусовасцю.

Літаратура і крыніцы

1. Гужалоўскі, А. «... Міласці Вашай просім», альбо адзін год у навейшай гісторыі Беларусі, адлюстраваны ў лістах, заявах, скаргах і іншых формах звароту грамадзян Зборнік дакументаў. Укп. - Гужалоўскі А.А. / Гужалоўскі. - Мн., 2006.
2. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ)
3. Ф 787 - воп 1 - спр.46 Матэрыялы (пастановы, спісы грамадзян) па перасяленню і адсяленню насельніцтва ў сувязі з дэмаркацыяй дзяржаўнай граніцы паміж Польшчай і СССР. 1 сакавіка 1948 - 17 чэрвеня 1948 г.
4. Ф.787. - воп.2. -слр.22. Пастановы і распараджэнні СМ БССР 7.01.1949 - 14.12.1949 г.
5. Сідлярэвіч, А. Фарміраванне сучаснае беларуска-польскае мяжы ў дакументах і вучных успамінах (1944-1950 гг) / А.Сідлярэвіч. - Спадчына. - 2002. - №2-3. - С. 43-57
6. Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych PR.
7. Z.1 t. 34, W.4. Polska komisija delimitacyjna. 1946-1948.